جۇغراپىيە تەقدىرنى بەلگىلەيدۇ

ژۇرنالغا كىرىش سۆز ئورنىدا

دىر.ئەركىن ئەكرەم

ئۇيغۇر تەتقىقات ئىنستىتۇتى مۇدىرى.

يازما مەنبەلەر ۋۇجۇدقا چىققاندىن بۇيان، شەرقىي تۈركىستان ھەر قايسى دەۋردىكى چوڭ كۈچلەرنىڭ رىقابەت، كۈچ تالىشىش ۋە تىركىشىش ساھەسى بولۇپ كەلدى. ھۇنلار دەۋرىدە ئاسىيادا ئەڭ چوڭ ئىككى كۈچ ھېسابلىنىدىغان ھۇنلار بىلەن خىتايلار شەرقىي تۈركىستان ئۈچۈن ئۈچ ئەسىر ئۆز-ئارا تىركەشتى. ھۇنلار شەرقىي تۈركىستانىنى خىتايلارغا تارتقۇزۇپ قويماسلىق ئۈچۈن زور كۈچ چىقاردى. ئوخشاشلا كۆك تۈرك دۆلىتى بىلەن ئورخۇن ئۇيغۇر دۆلىتىمۇ شەرقىي تۈركىستانىنى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن ئەينى دەۋردىكى خىتاي، تىبەت ۋە ئەرەب قاتارلىق كۈچلەر بىلەن تىنىمسىز كۈرەش قىلدى. چىڭگىزخانمۇ جۇرجانلار، تاڭغۇتلار ۋە خىتايلارنى مەغلۇپ قىلىشتىن بۇرۇن، شەرقىي تۈركىستان بولۇپ بارلىق تۈركىستانىنى قولغا ئېلىشقا تىرىشتى. ياقۇپ بەگ دەۋرىدە رۇسلار، ئىنگلىزلار ۋە مانجۇلار ئۆزلىرىنىڭ بىخەتەرلىك ۋە سودا مەنپەئەتلىرىنى دەپ، شەرقىي تۈركىستاندا ئۆزۈن مەزگىل ئۆز-ئارا رىقابەتلەشتى، ھەتتا تىركەشتى. زوزۇڭتاڭنىڭ شەرقىي تۈركىستانىنى قايتىدىن ئىشغال قىلىۋېلىشى دەل يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئۇچ كۈچ ئوتتۇرىسىدىكى گىئو-پولىتىك (سىياسىي جۇغراپىيەلىك) مەنپەئەت توقۇنۇشى پەيدا قىلغان ۋەزىيەتنىڭ نەتىجىسى ئىدى.

شەرقىي تۈركىستان ئۈستىدە چوڭ كۈچلەر تەرىپىدىن ئويلىنىۋاتقان سىياسىي تەڭپۇڭلۇق ئويۇنلىرى ۋە بۇنىڭ نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن كۈچ مۇۋازىنىتى، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تەقدىرىنى ئۆزگەرتمەكتە. شەرقىي تۈركىستاندا 1933 ۋە 1944 - يىللىرىدا ۋۇجۇدقا چىققان مۇستەقىل جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە يىمىرىلىشىدە رول ئوينىغان چوڭ كۈچلەرنىڭ مەنپەئەت توقۇنۇشى ئەڭ ئاساسلىق تاشقى سەۋەب بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ دەل شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تەقدىرىنى ئۆزگەرتكەن غول تاشقى سەۋەبتۇر. 1945 - يىلى ئاۋغۇستتا جىياڭ جېيشىنىڭ شەرقىي موڭغۇلىيەنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىۋېتىش ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئىگىلىكى ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىشى، 1949 - يىلى ئىيۇندا ئامېرىكانىڭ شەرقىي تۈركىستاندا دۆلەت قۇرۇش ئۈچۈن كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقى، ستالىننىڭمۇ ماۋزېدۇڭنى شەرقىي تۈركىستانىنى ئىشغال قىلىشقا

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

كۈشكۈرتىشى، ھەتتا بىر قوللۇق يارەم قىلىشى، سۇۋېت ئىتتىپاقىنىڭ 1960 - يىلىغىچە شەرقىي تۈركىستاندىكى تەسىرىنىڭ داۋاملىشىشى قاتارلىق چوڭ ھادىسىلەر تاشقى ئاممىلارغا ئۇرنەك بولالايدۇ.

شەرقىي تۈركىستاندا ئىشغال ۋە ئىشغالىيەتكە قارشى ئېلىپ بېرىلغان كۈرەشلەر شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنى پەيدا قىلغان. تۈركلەرنىڭ ئانا يۇرتى ۋە ئىسلام دۇنياسىنىڭ ئەڭ شەرقىدىكى زېمىنىنى قوغداش ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستانلىقلار تىنىمسىز كۈرەش قىلىپ كەلمەكتە. كۈرەش جەريانىدا شەرقىي تۈركىستاندا قانچىلىك قان ئاققانلىقىنى ۋە قانچىلىك شەرقىي تۈركىستان پەرزەنتىنىڭ شېھىت بولغانلىقى ھازىرچە بىزگە نامەلۇم.

شەرقىي تۈركىستانىنىڭ بۈنچىلىك ئېغىر دەرىجىدىكى تىراگېدىيەلىك ھادىسىلەرگە دۇچ كېلىشى نوقۇل بۇ رايونىنىڭ گىئو-ئىستراتېگىيەلىك ئەھمىيىتىدىن بولغان ئەمەس، بەلكى يەر ئاستى ۋە باشقا تەبىئىي بايلىقلىرىمۇ بۇنىڭ يەنە بىر سەۋەبىدۇر. تارىختا ئىنگلىزلار رۇسلارغا قارشى شەكىللەندۈرگەن «بۇيۇك ئويۇن»ئىستراتېگىيەسىنىڭ شەرقىي تۈركىستان قىسمىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن رۇسلارنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى تەسىر دائىرىسىنى مەلۇم دەرىجىدە ئاجىزلاشتۇرغاندى، ئوخشاشلا رۇسىيەمۇ ئىنگلىزلارنى شەرقىي تۈركىستاندىن قوغلاپ چىقىرىش ئۈچۈن مانجۇ ئىمپېرىيەسى بىلەن تىل بىرىكتۈرگەنىدى. رۇسلار ئىشغال قىلىۋالغان شەرقىي تۈركىستانىنىڭ بىر قىسىم رايونىنى مانجۇ ئىمپېرىيەسىگە قارشى كوزىر سۈپىتىدە ئىشلەتكەنىدى. ئىنگلىزلار بولسا گىئو-پولىتىك مەنپەئەتلىرىدىن سىرت شەرقىي تۈركىستاندا تىجارەت قىلىشىنىڭ كويىدا ئىدى. رۇسلار مەنپەئەتلىرىدىن باشقا شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئىستراتېگىيەلىك ئەھمىيىتى زور بولغان مەدەنلىرىنى قولغا چۈشۈرۈشنىڭ پىلانىنى سوقۇپ يۈرگەنىدى. شەرقىي تۈركىستانىنى پۈتۈنلەي ئىشغال قىلىۋالغان خىتاي بولسا شەرقىي تۈركىستانىنىڭ گىئو-پولىتىك ئورنىدىن پايدىلىنىش ۋە تەبىئىي بايلىقلىرىنى شۇمۇرۇش غەرىزىدە شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا ئىزچىل زۇلۇم سىياسىتىنى يۈرگۈزۈپ كەلمەكتە.

شەرقىي تۈركىستانىنىڭ خىتايغا قانداق ئىستراتېگىيەلىك ئەھمىيىتى بار بولسا، ئوخشاشلا خىتاينىڭ رەقىبلىرى ئۈچۈنمۇ شەرقىي تۈركىستانىنىڭ شۇنچىلىك ئىستراتېگىيەلىك ئەھمىيىتى بار. كۈنىمىزدە شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسى خەلقئارانىڭ سىياسىي كۈنتەرتىپىدىن ئورۇن ئېلىپ، خەلقئارانىڭ نەزىرىدىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلىلەردىن بىرىگە ئايلاندى. خەلقئارا جەمئىيەت بىلەن خەلقئارا كۈچلەرنىڭ شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىگە ئىنسانىي، ۋىجدانى ۋە سىياسىي جەھەتتىن كۆڭۈل بۆلۈشى، يەنە بىر قېتىم شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تەقدىرىنى ئۆزگەرتىدۇ، بۇنداق ئەھۋالدا شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭمۇ تەقدىرىنىڭ ئۆزگىرىشى مۇقەررەردۇر.

شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنىڭ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئۆزگىرىشلەرگە ئەگىشىپ تېخىمۇ مۇرەككەپ ھالغا كېلىدىغانلىقى شەكسىزدۇر. بۇ نۇقتىدىن ئىنسانىيەتنىڭ تەرىپىدىن چىقىرىلىشقا باشلىغان «خەلقئارا ۋەزىيەت ۋە شەرقىي تۈركىستان» نامىلىق ژۇرنىلىمىزدا خەلقئارانىڭ ۋەزىيىتىدىكى ئۆزگىرىشلەر ۋە شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسى ئىلمىي جەھەتتىن ئانالىز قىلىنىش ئارقىلىق، مەسىلىلەرنىڭ ماھىيىتى ۋە مەزمۇنى يورۇتۇپ بېرىلىش بىلەن بىرگە، ھەل قىلىش يوللىرى ۋە چارىلىرىمۇ ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ. شۇنداقلا يېڭى دۇنيا تەرتىپىنىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى ئىلمىي جەھەتتىن چۈشىنىش بىلەن بىرگە، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ جۇغراپىيەلىك تەقدىرىنى قولغا ئېلىشنىڭ يولىنى ئىزدەيدۇ.